

राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान अंतर्भूत केंद्र
शासनाचे एकात्मिक फलोत्पादन विकास
अभियान (MIDH) सन २०१४-१५ पासून
राबविण्यास प्रशासकीय मान्यता देणेबाबत

महाराष्ट्र शासन

कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: एमआयडीएच/२०१४/प्र.क्र.८२/९अ

मंत्रालय विस्तार, मुंबई ४०० ०३२

दिनांक : ३० मे २०१४.

वाचा —

- १) शासन निर्णय क्रमांक: केंद्रशासनाचे ज्ञापन पत्र क्र.३३-७०/२०१३ HORT कृषि व सहकार विभाग (फलोत्पादन विभाग) दिनांक १४ फेब्रुवारी २०१४
- २) शासन निर्णय क्रमांक: व्यवस्थापकीय संचालक कृषि यांचे पत्र क्र.मराफऔवमं/आस्था/१३८८/१४ दिनांक.११ एप्रिल २०१४

प्रस्तावना —

केंद्र शासनाने दिनांक.१ एप्रिल २०१४ पासून कॅबिनेट कमिटी ऑन इकॉनोमिक्स अफेर्स च्या शिफारशीनुसार संपूर्ण देशात राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान, (NHM)पूर्व उत्तर आणि हिमालियन राज्यासाठी फळबाग अभियान(HMNEH),राष्ट्रीय बागवनी मंडळ,(NHB) नारळ विकास मंडळ(CDB), व केंद्रीय फलोत्पादन संस्था(CIH) या सर्व योजनांचे एकत्रिकरण करून एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान (Mission for Integrated Development of Horticulture) राबविण्याचा निर्णय घेतला आहे.

त्यानुसार राज्यात राबविला जाणा-या राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान चा समावेश एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान झालेला आहे. ही योजना आता एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान अशी राबविली जाईल. सदर योजना राज्यात सन २०१४-१५ पासून राबविण्यास मान्यता देण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यास अनुसरून शासन आता पुढील प्रमाणे निर्णय घेत आहे

शासन निर्णय—

राज्यात एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान सन २०१४-१५ पासून मध्ये राबविण्यास प्रशासकीय मान्यता देण्यात येत आहे. सदर योजनेचे उद्दिष्ट व कार्यपद्धती पुढीलप्रमाणे राहिल.

१. एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान ही केंद्र शासनाची फलोत्पादन विभागाच्या सर्वकष विकासाची योजना असून,यामध्ये फलोत्पादन विभागातील फळे, फुले, भाजीपाला, कंदवर्गीय पिके, मशरूम, मसाला पिके, नारळ, काजू व कोको अशा बहुविध पिकांचा समावेश आहे. सदर

योजनेसाठी केंद्र शासनाकडून ८५ टक्के निधी व राज्य शासनाचा १५ टक्के निधी असा एकूण १०० टक्के निधी उपलब्ध होईल.

२. एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियानांतर्गत **राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान** हे अभियान राबविणेसाठी महाराष्ट्र राज्य फलोत्पादन आणि औषधी वनस्पती मंडळ, पुणे **अंमलबजावणी यंत्रणा** म्हणून कार्यान्वित राहील. केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार व वेळोवेळी दिलेल्या निर्देशानुसार सदर अभियानाची अंमलबजावणी करण्यात येईल.

२. अभियान उद्दिष्टे.

- २.१ वैविध्यपूर्ण कृषि हवामान विभागानुसार प्रादेशिक अनुकूलता व गरजा लक्षात घेऊन त्या-त्या प्रदेशातील फलोत्पादन क्षेत्राचा संशोधन, तंत्रज्ञान प्रसार, विस्तार, काढणीतोर तंत्रज्ञान, प्रक्रिया व पणन सुविधा यांच्या माध्यमातून समुह पद्धतीने सर्वांगीण विकास करणे.
- २.२ **एफ.आय.जी(शेतकरी उत्पादक गट) / एफ.पी.ओ (शेतकरी उत्पादक संस्था) / एफ.पी.सी. (शेतकरी उत्पादक कंपनी)** मार्फत शेतक-यांचे एकत्रिकरण करणे व त्याद्वारे त्यांचा आर्थिक विकास साधणे.
- २.३ फलोत्पादन उत्पादनात वाढ, शेतक-यांचे उत्पन्नामध्ये वृद्धी व आहार विषयक सुरक्षा बळकट करणे.
- २.४ गुणवत्ता पूर्ण लागवड साहित्य व सुक्ष्म सिंचनाद्वारे पाण्याचा योग्य वापर करून उत्पादकता वाढविणे.
- २.५ कुशल मनुष्यबळ निर्मितीद्वारे ग्रामीण भागातील युवकांसाठी फलोत्पादन व काढणीतोर व्यवस्थापन विशेषतः शितसाखळी क्षेत्रामध्ये रोजगार निर्मिती करणे.

३. अभियान धोरण :

३) अभियानाच्या उद्दिष्टपूर्तीसाठी खालीलप्रमाणे धोरण अवलंबण्यात येईल.

- ३.१ उत्पादक ते अंतिम उपभोक्तापर्यंत फलोत्पादनाच्या विनियोगासाठी उत्पादन पूर्व, उत्पादन, काढणीतोर व्यवस्थापन, प्रक्रिया व पणन यामध्ये साखळी निर्माण करून उत्पादकांना अधिकाधिक मोबदला मिळेल याची खात्री करणे.
- ३.२ संशोधन आणि विकासाच्या माध्यमातून तंत्रज्ञान विकसीत करून उत्पादन, काढणीतोर व्यवस्थापन, प्रक्रिया विशेषतः शितसाखळीद्वारे नाशवंत मालाची साठवण क्षमता वाढविणे.
- ३.३ गुणवत्तावाढीच्या खालील माध्यमाद्वारे उत्पादकता वाढविणे.
अ. पारंपारिक पिकपद्धतीमध्ये फेरबदल करून फळबागा, द्राक्षमळे, फुले आणि भाजीपाला मळे यांचेकडे अधिकाधिक लक्ष पुरविणे.

ब. उच्च तंत्रज्ञानाचे फलोत्पादन विशेषतः नियंत्रित शेती व शाश्वत शेती याबाबत योग्य तंत्रज्ञानाचा प्रसार शेतक-यांपर्यंत पोहोचविणे.

- ३.४ काढणीतोर व्यवस्थापन प्रक्रिया, मुल्यवर्धित प्रक्रिया व पणन सुविधा यांच्यामध्ये सुधारणा करणे.
- ३.५ राष्ट्रीय, प्रादेशिक, राज्य व पोटराज्य स्तरावर भागीदारी, एककेंद्रभिमुखता, संशोधन व विकास, प्रक्रिया व विपणन, सार्वजनिक तसेच खाजगी संस्था यांच्यातील समन्वयासाठी प्रोत्साहन यासाठी समन्वयीत दृष्टीकोनाचा अवलंब करणे.
- ३.६ शेतक-यांना पुरेसा परतावा मिळणेसाठी शेतकरी उत्पादक संघ, पणन संघ/संघटक व आर्थिक संस्था यांच्यामध्ये समन्वय प्रस्थापित करणे.
- ३.७ कृषि महाविद्यालये, विद्यापीठे, माहिती तंत्रज्ञान, तंत्रनिकेतन इ.स्तरावर अभ्यास क्रमातील सुयोग्य बदल मनुष्यबळ विकास कार्यक्रम व क्षमतावर्धन योजना अंमलबजावणीत आणणेसाठी आवश्यक ती कार्यवाही करणे.

४. अभियान रचना — राज्यस्तर

४.१ राज्यस्तरीय कार्यकारी समिती:

एकात्मिक फलोत्पादन विकास योजनेसाठी राज्यपातळीवर खालीलप्रमाणे कार्यकारी समिती कार्यरत राहील.

अ.क्र.	पदनाम	पद
१	अपर मुख्य सचिव (कृषि व पणन) मंत्रालय, मुंबई	अध्यक्ष
२	अपर मुख्य सचिव (नियोजन) मंत्रालय, मुंबई	सदस्य
३	अपर मुख्य सचिव (वित्त) मंत्रालय, मुंबई	सदस्य
४	राष्ट्रीय अभियान संचालक/ त्यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
५	आयुक्त (कृषि) महाराष्ट्र राज्य, पुणे	सदस्य
६	कुलगुरु, महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ, राहुरी	सदस्य
७	कुलगुरु, डॉ.बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली	सदस्य
८	कुलगुरु, वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषि विद्यापीठ, परभणी	सदस्य
९	कुलगुरु, डॉ.पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ, अकोला	सदस्य
१०	सहसचिव (फलोत्पादन) कृषि व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई	सदस्य
११	संचालक, राष्ट्रीय डाळींब संशोधन केंद्र, सोलापूर	सदस्य
१२	संचालक, राष्ट्रीय द्राक्ष संशोधन केंद्र, मांजरी, पुणे	सदस्य
१३	संचालक, राष्ट्रीय संत्रा संशोधन केंद्र, नागपूर	सदस्य

१४	संचालक, राष्ट्रीय कांदा लसूण संशोधन केंद्र, राजगुरुनगर, जि. पुणे	सदस्य
१५*	फळे, भाजीपाला व फुले उत्पादन संघाचे प्रतिनिधी	सदस्य
१६	संचालक, फलोत्पादन, महाराष्ट्र राज्य, पुणे	सदस्य
१७	व्यवस्थापकीय संचालक, मराफऔवमं, पुणे	सदस्य सचिव

★ फळे/फुले उत्पादन संघाच्या प्रतिनिधींची नियुक्तीचे अधिकार अध्यक्ष व सदस्य सचिव यांना राहतील.

राज्यस्तरीय कार्यकारी समितीची कार्यपद्धती :

१. अभियानाच्या ध्येय व धोरणानुसार टेक्नीकल सपोर्ट ग्रुप, कृषि विद्यापीठे व भारतीय कृषि अनुसंधान संस्थांच्या सहाय्याने राज्यस्तरीय वार्षिक कृति आराखडा तयार करणे.
२. कार्यकारी समितीला प्रदान केलेल्या आर्थिक मर्यादेतील प्रकल्प आधारित प्रस्तावांना मान्यता देणे व प्रदान आर्थिक मर्यादेपुढील रकमेचे प्रस्ताव केंद्र स्तरावरील कार्यकारी समिती (ई.सी.) व विशेष अधिकार समिती (ई.एम.सी.) यांचे मान्यतेसाठी शिफारस करणे.
३. जिल्हा, तालुका व गाव पातळीवर राबविण्यात आलेल्या पीक समुहनिहाय (Cluster) योजनांचे तसेच, इतर घटकांचेही पायाभूत सर्व्हेक्षण करणे.
४. केंद्र व राज्य स्तरावरून तसेच इतर संस्थाकडून निधी प्राप्त करून घेऊन प्राप्त निधीचे हिशोब योग्यरित्या ठेवणे. प्राप्त रकमेचे उपयोगिता प्रमाणपत्र संबंधित यंत्रणेस पाठविणे.
५. आर्थिक संस्थांच्या माध्यमातून शेतक-यांची आर्थिक गरज भागविणेसाठी शेतकरी उत्पादक संघटना / शेतकरी उत्पादक कंपनी यांचे निर्मितीच्या प्रगतीचा आढावा घेणे.
६. योजना राबविणा-या संस्थांना/कार्यालयांना निधी वितरीत करणे, झालेल्या कामकाजाच्या प्रगतीचा आढावा घेणे.
७. राज्यातील शेतकरी, सोसायटी, उत्पादक संस्था, एकत्रित समुह, स्व-मदत गट, राज्यस्तरीय संस्था व इतर संबंधित संस्था यांचेमार्फत राबविण्यात येत असलेल्या योजनांच्या प्रगतीचा आढावा घेणे.
८. राज्यातील कृषि विद्यापीठे, भारतीय कृषि अनुसंधान संस्थेच्या राज्यातील विविध संस्था, कृषि विज्ञान केंद्रे व इतर संबंधित संस्थांच्या सहाय्याने राष्ट्रीय, राज्य व जिल्हास्तरावर विविध कार्यशाळा, प्रशिक्षण वर्ग, व प्रदर्शने आयोजित करणे.
९. योजनेचा मासिक प्रगती अहवाल जिल्हा स्तरावरून प्राप्त करून घेऊन, राज्याचा एकत्रित मासिक प्रगती अहवाल दरमहा केंद्र शासनाचे कृषि व सहकार विभागास पाठविणे. तसेच,

संकेतस्थळावर दरमहिन्याचे ५ तारखेस राज्य व जिल्हास्तरावरून संगणकीय पध्दतीद्वारे अदयावत करणे.

१०. हॉर्टनेटच्या माध्यमातून तळागाळातील पातळीवर माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान सक्षम व्यवस्थापन प्रणालीद्वारे पोहोचविणे.

११. जिल्हापरिषद, पंचायत समिती व ग्रामपंचायत या पंचायत राज संस्थांना सहभागी करून घेणे.

४.२ जिल्हास्तर :

प्रत्येक जिल्ह्यासाठी जिल्हास्तरावर प्रकल्पाची आखणी करणे, राज्यस्तरीय मंडळाकडे शिफारस करणे, मंजुरीनुसार अंमलबजावणी व सनियंत्रण करणे याकरिता खालीलप्रमाणे जिल्हा अभियान समिती स्थापित करण्यात यावी.

जिल्हा अभियान समिती

क्र.	पदनाम	पद
१	जिल्हाधिकारी	अध्यक्ष
२	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	सदस्य
३	प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्राम विकास यंत्रणा	सदस्य
४	जिल्हा पणन अधिकारी	सदस्य
५	प्रकल्प संचालक (आत्मा) / जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी	सदस्य
६	व्यवस्थापक जिल्हा अग्रणी बँक	सदस्य
७	जिल्हा विकास प्रबंधक, नाबार्ड	सदस्य
८	जिल्हास्तरीय फळे/फुले उत्पादक संघाचे प्रतिनिधी	सदस्य
९	स्वयंसहाय गट प्रतिनिधी.	सदस्य
१०	अशासकीय संस्था प्रतिनिधी	सदस्य
११	जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी /प्रकल्प संचालक (आत्मा)	सदस्य सचिव

४.३ तांत्रिक सहाय्यता गट :

१४) केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनाप्रमाणे राज्यस्तरावर एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियानासाठी तांत्रिक सहाय्यता गटाची स्थापना करण्यात यावी. सदर तांत्रिक सहाय्यता गटाने प्रकल्प तयार करणे, मुल्यमापन व समवर्ती मुल्यमापनाचे सनियंत्रण ही कामे करावीत.

५. एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियानाची मान्यता व अंमलबजावणीसाठी कार्यपध्दती :

५.१ ध्येय आणि धोरण :

१५) फळबागांच्या सर्वांगीण विकासासाठी १२ व्या पंचवार्षिक योजनेच्या काळात लक्ष्य साध्य करण्यासाठी राज्य सरकार निश्चित दृष्टीकोन / धोरणात्मक योजना तयार करेल. हा दृष्टीकोन वार्षिक कृती आराखडा तयार करण्यासाठी आधार म्हणून वापरणेत यावा. राज्यातील प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी भौगोलिक आणि हवामान माहिती, फळबागांच्या विकासाची क्षमता, जमिन उपलब्धता, swoc विश्लेषण, कृती आराखडा आणि योजनेसाठी धोरणात्मक निर्णय इत्यादिंचा समावेश राज्य आपल्या धोरणात्मक योजनेमध्ये करेल. या योजनेतील दस्तऐवजामध्ये विशेषतः ज्या पिकांचा तुलनात्मक फायदा आणि नैसर्गिक विकासाची क्षमता राज्यामध्ये आहे, अशा पिकांचा समावेश करेल. काढणीतोर व्यवस्थापन, प्रक्रिया, विपणन आणि निर्यातवाढीकरीता चालना देण्यासाठी, उपलब्ध साधनसामुग्री, पिकसमुह दृष्टीकोनाचा अवलंब करणेत यावा. पिकसमुह निवड करताना पाणलोट विकास कार्यक्रम, राष्ट्रीय कृषि विकास योजना, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना इत्यादिद्वारे राज्यातील ज्या भागामध्ये नैसर्गिक स्रोत व जलसंपत्तीचा विकास झाला आहे अशा भागामध्ये अग्रक्रम देणेत यावा. तसेच वर्तमान आणि भविष्यातील गरजा भागविण्याची क्षमता असलेल्या पिकांना अग्रक्रम देण्यात यावा.

५.२ वार्षिक कृती आराखडा :

या अनुषंगाने वार्षिक कृती आराखड्यामध्ये गत अभियानातर्गत विविध घटकांतील फलितांचा समावेश असेल. जसे की, क्षेत्रविस्तार, (विविध नवनिर्मित जाती, उत्पादकतेतील वाढ, पिकसमुहांचे झालेली निर्मिती), गरजेनुसार जलसंपत्तीचा झालेला विकास (सिंचन क्षमतेतील वाढ जी सुक्ष्म सिंचनशी संलग्न केली आहे, देखभाल इत्यादि) क्षेत्रविस्तार हा घटक लागवड साहित्याची आणि बियाणे/वाणांची उपलब्धता यांच्यावर आधारीत असून त्याचा स्वतंत्रपणे वार्षिक कृती आराखड्यामध्ये समावेश करण्यात यावा.

५.३ कृषि मंत्रालयामार्फत प्रत्येक राज्यांला संभाव्य वार्षिक नियतव्यय कळविण्यात येईल. ज्यामध्ये प्रत्येक जिल्हानिहाय/विभागनिहाय नियतव्यय असेल. जिल्हास्तरीय यंत्रणेने त्यांच्या विकासाच्या अग्रक्रमाच्या क्षमतेनुसार राज्यस्तरीय यंत्रणेला वार्षिक कृती आराखडा तयार करून सादर करावा. राज्यस्तरीय यंत्रणा तांत्रिक सहाय्यता गट/तांत्रिक सल्लागार यांच्या सेवा, वार्षिक कृती आराखडा अधिक प्रभावीपणे तयार करणेसाठी उपलब्ध करून घेणेत याव्यांत. राज्यस्तरीय फलोत्पादन अभियानाने, राज्याचा एकत्रित प्रस्ताव तयार करून राज्यस्तरीय कार्यकारी समितीस सादर करावा. सदर प्रस्तावाची राज्यस्तरीय समितीकडून तपासणी झाल्यानंतर त्याची

एक प्रत कृषि मंत्रालय, भारत सरकार यांना राष्ट्रीय कार्यकारी समितीच्या मान्यतेसाठी सादर करावी. फलोत्पादन विकास, उत्पादन, काढणीतोर व्यवस्थापन आणि पणन या बाबी राज्यस्तरीय फलोत्पादन अभियानाच्या अंतर्गत येतील.

६. निधी वितरण व्यवस्था

- ६.१ केंद्र शासनाकडून राज्य शासनास निधी वितरीत करण्यात येईल. राज्य शासन, राज्य फलोत्पादन अभियानास निधी मुक्त करेल. राज्य फलोत्पादन अभियानाने निधीचे वितरण जिल्हा अंमलबजावणी यंत्रणेस करावे. ज्या घटकांच्या बाबतीत हॉर्टनेट संगणक प्रणाली विकसीत करण्यात आली आहे, अशा घटकांचे वैयक्तिक लाभार्थीस देय अनुदान, हॉर्टनेट संगणक प्रणालीद्वारे करण्यात यावे. इतर घटकांच्या बाबतीत जिल्हा अंमलबजावणी यंत्रणेने, पात्र लाभार्थ्यांना देय अनुदान थेट बँकेमार्फत त्यांच्या बँक खात्यामध्ये (आर.टी.जी.एस.द्वारे) वितरीत करावे.
- ६.२ जिल्हा अंमलबजावणी यंत्रणेने, त्यांना वितरीत केलेल्या घटकनिहाय अनुदानाच्या मर्यादेत कामे घ्यावीत.
- ६.३ सदर योजनेसाठी उपलब्ध होणारा अर्थसंकल्पीत निधी खालील लेखाशिर्षाखाली खर्ची टाकण्यात यावा

१. केंद्र शासनाचा ८५ % हिस्सा/ निधी

मागणी क्र. — डी -०३

२४०१ — पीक संवर्धन

०० -

११९ - बागायती व भाजीपाला पिके

११९ (०३) — रोपमळे

(०३) (३६) — एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान (केंद्र हिस्सा)

(२४०१) (९५६३)

२. राज्य शासनाचा १५ % हिस्सा/ निधी

मागणी क्र. — डी -०३

२४०१ — पीक संवर्धन

०० -

११९ - बागायती व भाजीपाला पिके

११९ (०३) — रोपमळे

(०३) (३४) — एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियान (राज्य हिस्सा)

(२४०१) (४५०७)

सदर योजनेच्या अंमल बजावणी करीता सदर प्रकरणी महाराष्ट्र राज्य फलोत्पादन आणि औषधी वनस्पती मंडळ पुणे कार्यालयातील लेखाधिकारी, वर्ग - २ यांना, **आहरण व संवितरण अधिकारी** म्हणून घोषित करण्यात येत आहे. तसेच व्यवस्थापकीय संचालक महाराष्ट्र राज्य फलोत्पादन आणि औषधी वनस्पती मंडळ पुणे यांना **नियंत्रण अधिकारी** म्हणून घोषित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१४०५३०१५१७३५३७०१ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(प्रणाली चिटणीस)

सहसचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचे प्रधान सचिव]
२. मा.उपमुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचे खाजगी सचिव प्रति घेणा-यांचे नाव लिहा
३. मा. कृषि,मंत्री महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचे खाजगी सचिव.
४. मा. फलोत्पादन मंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचे खाजगी सचिव
५. मा. कृषि राज्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई. यांचे खाजगी सचिव.
६. मा.सह सचिव व अभियान संचालक, कृषि मंत्रालय, भारत सरकार, नवी दिल्ली.
७. मा.मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई ३२.
८. अपर मुख्य सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई ३२
९. अपर मुख्य सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई ३२
- १०.कुलगुरु, राज्यातील सर्व कृषि विद्यापीठे.
- ११.संचालक, भारतीय कृषि अनुसंधान परिषद, नवी दिल्ली.
- १२.आयुक्त कृषि, कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

१३. व्यवस्थापकीय संचालक, नाबार्ड, बांद्रा-कुर्ला कॉम्प्लेक्स, बांद्रा (पूर्व), मुंबई ४०००५१
१४. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य पणन मंडळ, पुणे.
१५. राज्यातील सर्व जिल्हाधिकारी.
१६. राज्यातील सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी.
१७. विविध राष्ट्रीय मंडळावरील महाराष्ट्राचे सदस्य म्हणून कार्यरत असलेल्या जिल्ह्यातील व्यक्ती.
१८. राज्यातील फळे/फुले उत्पादक संघाचे प्रतिनिधी
१९. संचालक (फलोत्पादन), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
२०. राज्यातील सर्व विभागीय कृषि सह संचालक.
२१. राज्यातील सर्व जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी.
२२. प्रकल्प संचालक, सर्व जिल्हा ग्राम विकास यंत्रणा.
२३. सर्व जिल्हा पणन अधिकारी.
२४. सर्व मंत्रालयीन विभाग. मंत्रालय मुंबई.
२५. सर्व कार्यासने (कृषि व फलोत्पादन विभाग)/निवड नस्ती.